

• Ə d ə b i t ə l ə l ər

Andrey Platonov İdealları məhv olmuş yazıçı

O, bu yerlərdən özünün "Yamskaya qəşəbəsi", "Ustanın mənsəyi" kimi povestlərində bəhs edib. O vaxtın onun ailəsi burda yaşayırdı. Müəllifin yazdığı kimi, qəşəbə kəndində çox da fərqlənirdi: "Yamskayada çoxlu hasarlar, bostanlar, çöllər, daxmalar, toyuqlar vardı. Zadoski deyilən böyük yola kişilər cəm olardı"...

Andrey Platonov 28 avqust, 1899-cu ildə Voronejın Yamskaya qəşəbə-sində dünyaya gəlib. Atası Platon Firsoviç Klimentov paravoz maşinisti və çilingər idi, iki dəfə Əmək qəhrəmanı adını almışdı. Anası Mariya Vasilyevna Loboçixina ailə qurduqdan sonra evdarlıqla məşğul idi.

Külfət kifayət qədər böyük idi, ailədə 11 uşaq böyüyürdü. Platon Firsoviç, demək olar ki, bütün vaxtını emalatxanada keçirdi. Böyük uşaqlar pul qazanmaqda atalarına kömək edirdilər.

Andrey 7 yaşında kilsə məktəbinə yazıldı. Sonra şəhər peşə məktəbində təhsil alır. 14 yaşından işə işləməyə başlayır. "Biz 11 uşaq idik, mən də ailənin böyüyü, atımdan sonra tek işçi... Atam təkbaşına bu boyda ordanı duyura bilməzdi".

1917-ci ilə qədər bir neçə iş yerı dəyişir, kuryer, metallökən, elektrik texniki, maşinist köməkçisi olur. Sonralar paravoz motivi onun bütün yaradıcılığında keçəcəkdir.

"Proletar yazıçı boş vaxtlarında yazmalıdır"

1918-ci ildə Andrey Klimentov demiryol texnikumuna daxil olur. Bu ərəfədə Vətəndaş müharibəsi başlayır. Klimentov təhsilini yarımqçı qoyub ordu sıralarına yazılır. Gənc oğlanın heyatında yeni mərhələ başlayır. Oktyabr inqilabı onun yaradıcılığına tekan verir. Yeni sosialist ideyalarından ruhlanaraq Kommunist İttifaqı jurnalistlərinin müzakirələrində iştirak edir, yerli qəzet və jurnallarda hekayə və məqalələr çap etdirir.

Vətəndaş müharibəsindən sonra Andrey Politexnik İnstitutuna daxil olur. 1920-ci ildə Moskvada Proletar Yazıqlarının Birinci Ümumrusiya qurultayı keçirilir. Klimentov Voronej təşkilatını təmsil edir. Qurultayda anket doldurulur. Andrey inqilabı keçmişə sığınan digər gənclərdən fərqli olaraq, düzgün cavablar verir. "İnqilabi hərəkatda iştirak etmişdinizmi?" "Xeyr";

"İnqilabdan qabaq repressiya və təzyiqlərə məruz qalmısınızmi?" "Xeyr"; "Sizin ədəbi fəaliyyətinizə hansı amillər mane olub və ya mane olur?" "Aşağı təhsil, boş vaxtın olmaması"; "Hansı yazıqların sizin yaradıcılığınıza təsiri olub?" "Heç birinin"; "Özünüzlü hansı ədəbi cərəyanlara yaxın hesab edirsiniz?" "Heç birinə, mənim öz yolum var".

Andrey hətta Kommunist Partiyasının üzvlüyünə namizəd seçilir, amma "İnsan qəlbi - ədəbsiz heyvəndə" fəleytonunda "rəsmi inqilabçılar" tənqid etdiyinə görə "dayanıqsız və səbətsiz" element kimi 1921-ci ildə xaric edilir.

20-ci illərdə Klimentov soyadını dəyişir və "Andrey Platonov" imzasıyla yazmağa başlayır

1921-ci ildə "Elektrofikasiya" oçerklər toplusunu nəşr etdirir. Kitabda əsas fikir olaraq vurğulanırdı ki, Oktyabr inqilabı kimi elektrofikasiya da texnikada bir çevrilişdir. Növbəti il Krasnodarda "Mavi dərinlik" adlı şeirlər kitabı dərc olunur. Bütün bunlardan sonra Platonov yaradıcılığına ara verir və özünü praktik işə həsr edir. Onun fikrinə, proletar yazıqların mütləq bir ixtisası olmalı idi, yazıb-yaratmaq işə boş vaxtlarda mümkündür.

1921-22-ci illərdə o, Voronej quberniyasında quraqlıqla mübarizə komissiyasının sədri, 1923-26-cı illərdə işə kənd təsərrüfatının elektrofikasiya üzrə işlərini nəzarət edən şöbənin müdiri vəzifəsində işləyir. O ərəfədə Platonov kənd təsərrüfatının yeni sistemlə yənidən qurulması fikirlərinə qapılmışdı. Bu barədə düşüncələrini müsahibələrində həvəslə bölüşürdü. "Aclıqla mübarizə quraqlıqla mübarizə aparmaq deməkdir. Quraqlıqla qalib gəlmək üçün vəsaitimiz var - bu, hidrofikasiyadır. Mədəni bitki kolları yetişdirilən sahələrin sənisi suvarma sistemi ilə təchiz etmək gərəkdir".

Həmin illərdəki Platonov təbiətin fəvqəltəbii gücləriylə mübarizə aparın maksimalist-xəyalpərəst idi. Öz keşfləri üçün onlarla patent alan bu İstedadlı adam sonralar öz strategiyasının ekoloji təhlükəsini anlayacaqdı.

İdeoloji cəhətdən "zərərli" əsərlər

Platonov boş vaxtlarında ədəbiyyatla məşğul olmağa davam edir, Voronej qəzet və jurnallarında, hətta Moskvada çıxan "Kuznitsa" jurnalında publisistik məqalələr və hekayələr çap etdirir. Kənd heyatından bəhs edən hekayələrlə yanaşı ("Ulduzlu səhrada", "Çulduk və Yemişka"), texniki tərəqqiyə və inamla ixtiraların utopik idealizminin səsişdiyi elmi-fantastik hekayə və povestlər də ("Günəşin neveləri", "Markun", "Ay bombası") yazır.

1928-ci ildə Andrey Platonovun "Gizli adam" povesti nəşr edilir. Platonovun bəddi dünyası ziddiyyətli və faciəvi idi. O, Karamzin, Puşkin, Dostoyevski, Qoqol, Çexovun ənanələrini davam etdirirək, "balaca adam" mövzusuna üz tutur. Platonovun "balaca adamı" qapalıdır, belə ki, o, qeyri-adi və qəribə təsir bağışlayır.

Məsələn, "Gizli adam" əsərinin qəhrəmanı Foma Puxov heç kimsə bənzəmir, o, dünyanı saf uşaqlıqla qavrayış ilə anlamağa çalışır. Puxov incə duymuludur, insanları fəhmli anlayır. Ətrafdakılar Fomanı anlamıqla itqıdandır deyillər. Arvadının tabutunun üstündə kolbasa doğrayan Foma onların nəzərində ecəb adamdır. Amma Fomanın qəribə görünən hərəketlərinin açıqlaması var, o bunları kimsə təhqir etmək üçün deyil, aclıqdan edir. Foma kimi qəhrəmanlar təbiətlə qaynayıb-qarışıb, onlar insan

heyatının idealını və insanlara olan doğmalıq hissiyyatını qoruyub saxlayıblar.

Tədricən Platonovun inqilabın ideallarına olan inam hissi təlaşla əvəz olunurdu. "Dolu şəhəri" əsəri satirik xarakter daşıyır. Əsərin qəhrəmanlarını düşündürən artıq Kainatı yenidən qurmaq deyil, rəhbərlərini alçaldığı insanların daxil ələminə na qədr mürəkəb və çoxterəfli olması idi.

"Dolu şəhəri"nin qəhrəmanın təbiəti deyil, dəftərxanani zəbt etmişdilər. Məmur Şmakov "mütləq vətəndaş çevrilməsi üçün insanın sınısızlaşdırılması" prinsiplərini işləyib hazırlamışdı. Şmakova görə, əsil vətəndaş fərdiliyini itirməli idi, təbiət isə "qayda-qanun və harmoniyanın ən pis düşməniydi," çünki heç bir əmrə, göstərişə təbə deyildi.

Katibin dərin mənasını sadələşdirərək antibürokratik nəsr nümunəsinə aid etdilər. Əslində isə, romanda vəziyyətdən sui-istifadə edən məmurlar deyil, pul insanıdan üstün, "nizam-intizam" məsələsinin mahiyyətinə vacib sayan dövlət məxərəyə qoyulur.

Povest şəhərin təsviriylə başlayır: "Şəhərin öz qəhrəmanları yox idi, hamı emrlərə dinməz-söyləməz, etiraz etmədən sülh yoluyla təbə olurdu". Bu şəhərə "quberniya işlərində kök salmaq və sağlam fikirle canlandırmaq üçün" Ivan Şmakov gəlir. O, "məmurun qeydləri"ni yazmağa başlayır. Sonra işə qeydlərini "Sovetləşmə kainatın harmoniyalaşmasının başlanğıcıdır" adlandırır. Şmakovun vəfatının səbəbi işə, onun sosial-filosofluq fəaliyyətində böyük güc sərf edib təqətdən düşməsi olur.

Platonov satirasının özünəməxsus məziyyətlərindən biri Şmakovun fəaliyyətində özünü göstərir; bürokratiizmin konsepsiyasını hazırlayan baş filosof Şmakov iki funksiyaya yerinə yetirir: o, həm mübarizə edən bürokratdır, digər tərəfdən, mövcud vəziyyəti ifadə edən odur. Şmakovun şübhələr büryüür, o düşünür ki, bəlkə kainatın nizamının pozulması tədrəddür səbəbindən dəyişikliyə uğrayaraq kainatın harmoniyasına gətirib çıxarır?

Platonov bürokratlara ifşa edən nitqi ona "həvələ edir": "Biz kimik? Biz proletarların müavinləriyik! Məsələ, mən inqilabçının və sahibin müaviniyəm! Müdiriyyət hiss edirsiniz? Her şey qanışır. Her şey saxtadır". Bu sözlərdə Platonov satirasının bütün gücü gizlənir. Bir tərəfdən bürokratiya müdafiə edilir, digər tərəfdən vurğulan ki, proletarların hakimiyyəti yoxdur, güc onların "müavinlərindədir".

Böyük təcrübəsi olan Bormotov deyir: "Bürokratiyanı məhv edin, onda qanunsuzluq olacaq". Halbuki, gözəl anlayır ki, bürokratiizmi prinsip etibarilə məhv etmək mümkün deyil, çünki bürokratiya hökumətin etibarli dayaqlarıdır.

Əz əsas əsərlərini Platonov öten əsrin 30-cu illərində yazır. 1929-cu ildə o "Çevənqur" romanı üzərində işi tamamlayır. 1930-cu ildə "Özül yeri" romanı yazılır. Ancaq müəllifin sağlığında bu əsərlər çap edilmir. Platonovun

hökumət və senzuraıyla münasibətləri gərgin idi, dəfələrlə onların çətininə tulaşmışdı. 1931-ci ildə işıq üzli görən "Əhtiyat" povesti ideoloji cəhətdən Stalinə narazılıq doğurur, Platonovun əsərlərinin nəşrinə qadağa qoyulur.

1934-cü ildə hakimiyyətin təzyiqləri az az azalır, Platonov hənkarlarıyla Orta Asiya səfərinə çıxır. Yazdığı Türkmənistan səfərinin illamlarıyla "Takar" hekayəsini yazır. Amma hekayə tənqid və narazılıq doğurur.

Hökumətin təzyiqinə baxmayaraq, Platonov 1936-cı ildə bir neçə hekayəsini çap etdirə bilir. İkinci dünya müharibəsindən sonra onun yaradıcılığında müharibə mövzuları qabanıq görünür.

Keçmişdən gələn məktublar

Rusiya nəşriyyatlarından biri Andrey Platonovun məktublarını nəşr edib. Məktublar 20-ci illərdən başlayaraq, onun heyatının sonuna qədərki dövrü əhatə edir. Platonovun məktublarını onun yaradıcılığının üzvi əlavəsi hesab etmək olmaz. Bu məktublar müstəqil estetik dəyər daşıyır. Amma bir sıra məktublar var ki, onun yaradıcı biografiyasını zaman kontekstini içində incələmək baxımından xüsusilə dəyərlidir. Bu, rəsmi instansiyalara və ya "Lit-qazeta"ya yazdığı məktublardır. Bu məktublarda yazdığı ona ünvanlanan tənqidi fikirlərə cəsarətlə cavab verir. Müəllifin sağlığında bu məktublardan heç biri dərc olunmayıb, halbuki, Platonov onları ələ çap üçün nəzərdə tutmuşdu. Stalinə yazdığı məktubda "Əhtiyat" povestindəki səhvlərini etiraf edir və onları redaktə edəcəyinə söz verir.

Platonovun gələcək arvadına yazdığı məktublarda onun poetik dünyası bütün dərinliyiylə görünür.

1923-cü ildə nişanlısına məktubunda onun yuxuda gördüyünü yazır. Yazır ki, yuxuda sevgilisi Mariya onun dünyaya getirdi. Mifoloji anlamda o, Mariyanın oğludur:

"Mən səni sözlər haqqında deyil, bütün Kainat haqqında nəğmə oxumağa məcbur edəcəyəm. Mən kainatın səriyyəti və onunla istədiyini edə bilərəm. O mənə sevir, çünki mən onun oğluyam. Sən mənim peyğəmbərliyimi təsdiqlədin. Mariya adlı qadın kainatı öz oğlunun vasitəsilə xilas edəcək. Əlvida, xilas edilmiş Kainat. Od və işıq. Biz yeni, daha gözəl dünya yaratdıq - göylərdən də uca, ulduzlardan da silir..."

Sevgi məktubu Andrey Platonovun kosmik təxəyyülündən qanadlıdır. Bu düşüncə tərzü sür simvolistləri, xüsusilə Blok üçün xarakterikdir. Blokun da sevgilisinə belə bir məktubu var. Platonovun da nikahının Blokun evliliyi kimi uğurlu olmadığını ehtimal etmək olar.

Ailə həyatı

1926-cı ildə, Platonov hələ çap olunmadığı vaxtlarda, Voronejdə gələcək yazıçı ilə tanış olan Viktor Şkolovski yazırdı ki, Platonovun dünyasında kişilərə qadın lazım deyil. Platonovun qadınları sevmədiyi əsərlərində özünü biruzə

verir. Onun əsas əsərləri olan "Çevenqur" və "Özül yeri"ndə ifadəli qadın obrazlarına rast gəlirik. "Xoşbəxt Moskva" romanındakı bitkin obraz olan Moskva adlı qız dəhşətli işgəncələrə məruz qalır, "Fro" hekayəsinin qadın qəhrəmanı isə, kişiləri öz əsarəti altına almaq istəyən vampir kimi təsvir olunur.

Andrey Platonovu təbib ölçüləri olan insan dünyası deyil, şəklini dəyişmiş postinsan ideyası düşündürürdü. O, utopist idi, belə düşünce tərzii üçün cəmiyyətin planlarının kosmik fantaziyalara çevrilməsi xarakterik idi. Platonovun dünyagörüşü - texniki utopiya idi, Şklovski ilə görüşdə deyirdi kimi, təbiəti - "kənd qızı"ni texnika ilə əvəz etmək lazım idi.

Bələ bir adam öz adi həyatında konkret qadınlara necə münasibət bəsləyir bilirdi? O, qadınları müəmməl obrazda görməliydi.

Platonovun baş tutmayan evlilik, çətinliklə əldə edilən səadət haqqında "Potudan çayı" hekayəsini belkə də avtobiografik hesab etmək olar. Adı nikah Platonovun ürayınca deyil, o, qadını gündəlik məişət veridşiləriylə qəbul etmək istəmir. Şəxsi aspektdə qadın onun üçün həyat yoldaşı deyil, texniki istifadə etməyə yararı təbi sistemdir.

"Gəncər dənizi" povestində qadın qəhrəman haqqında deyilir: "Vermo onun ardınca baxdı və düşündü ki, Bestoyevlovanın bədənindən nə qədər kimyəvi material, mısır, şam, bal, mis, mineral almaq olar". Platonovun bu ifadəsi artıq satirik deyil, bilinəse xarakter deyir.

Yəqin ki, sevgilisinin Platonovdan uzaq bir yere qaçmasının səbəbi də bu ironik yanaşma idi. Mariya şəhərdən 60 km aralıda yaşayırdı. Yazıçı nişanlısını ayda 2-3 dəfə görməyə gedirdi. Mariya özünü evliliyə hazır hiss etmirdi, amma hamiləliyi onu qəti qərar verməyə məcbur edirdi. 1921-ci ildə onlar, nəhayət ki, evlənir. 1922-ci ildə ailədə oğlan uşağı dünyaya gəlir, yazıçı atasının şərəfinə onu Platon adlandırır.

Platonovun ailə həyatına dair detallar "Oum müəlliməsi" hekayəsində eksiini tapıb. Evlilik həyatının altıncı ilində yazdığı hekayəni yazıçı həyat yoldaşı Mariya Kaşintşevaya həsr edib.

Məhv olmuş ideallar

Platonov məişət qaçqınlarıyla üzleşdikdən sonra kosmik utopiyasını gerçəkləşdirə bilməyəcəyini anıyır. "Çevenqur" və "Özül yeri"nin mövzuları da burdan qaynaqlanır. Arzular məhv olanda materiyinin özü də məhvə məhkum olur. Kommunizm layihəsinin, utopik düşüncənin iflasi onun individual cəhətlərinin, məqsədinin iflasi idi.

"Çevenqur" romanının özəyində də inqilabın məqsədini anlamaq çətdi durur. Bir qrup bolşevik kiçik bir şəhərdə kommunizm qurmaq istəyir. Romanın birinci hissəsində qəhrəmanlar xoşbəxtlik tapmaq ümidilə Vətəndaş müharibəsinin sardığı Rusiyanın küçələrini doladırlar. İkinci hissədə onlar artıq kommunizmin qurulduğu güneşli şəhərə - Çevenqura gəlirlər. Ancaq kommunist utopiyasının gerçəkləşdiyi şəhər sanki mövcud olduğu yerdən və tarixdən kənar edilir, hərəkət dayanır. Gələcək xoşbəxt həyatın şərti isə belədir - kommunizmə layiq olmayanları - demək olar ki, bütün əhalini qətlə yetirmək. Kommunizm axtaranların gətdiyi yol ölümlə başa çatır. Bu ölüm romanda kollektiv şəkildə intihar formasında təqdim olunur.

Hər iki əsərdə insanlar bütün dünyanı heyretə gətirəcək qeyri-adi bir tikili ucaltmaq istəyirlər. "Özül yeri" əsərində yerli proletariatin şad-xürrem yaşaya biləcəyi həmin yer "proletar binasıdır". Müəllif yeni cəmiyyətin qurulmasını qorxunc metaforayla təsvir edir: binanı nə qədər yüksək tikmək istəyirsənsə, özülü bir o qədər dərinəndən qazmaq lazım gəlir; özülün dibində isə, insanların həyatı gizlənir. Hər iki əsərin motivi eyni ölümdür. Gəncərlərin ölümü əxlaqi dəyərlərin aşındığını simvolizə edir.

"Özül yeri" əsərində gələcək Nastyad adlı qızıcaz təcəssüm etdirir. Nastyad dünyanı digər uşaqlar kimi pis və yaxşılara bölmür. Onun bölgüsü fərqlidir: bir qism adamları "öldürmək lazımdır", ikinci qism isə "hələ yaşaya bilər". "Pis adamların hamısını öldürmək lazımdır, çünki yaxşılardan sayı azdır" prinsipini Nastyad təbib qəbul edir. O, heç kime, hətta doğma atasına da mərhəmət duymur. Onun ölümünü də qızıcaz təbəqələmə prinsipi ilə qəbul edir: "Ana, sən nə üçün ölürsən - burjua olduğun üçün?"

Nastyanın qətləməyə "ümumi arzular" çatmaq üçün bir vasitə kimi baxması qarşılaşılmaq prosesini doğurduğu fəlakətdir.

1929-cu ildə yazdığıın anası Mariya Vasilyevna dünyasını dəyişir. Platonov yeddi il sonra yazdığı "Üçüncü oğul" hekayəsini anasının xatirəsinə həsr edir.

Platonovun oğlu valideynlərinə çox problem yaşadı. Uşaq vaxtı tez-tez xəstələnən Platonov erkəyin və özbaşına böyüyür, yeniyetməlik illərində də yüngül həyat tərzii keçirir, 15 yaşında həbsxanaya düşür, orda vəərəmə yoluxur. 20 yaşında vəərəm xəstəliyindən dünyasını dəyişir.

Andrey Platonov sanki qəhrəmanlarının taleyini yaşayırdı. Onun qəhrəmanları da əzab çəkər, sevir, havalanı və öldürülür. Platonov artıq baba olsa da, oğlunun ölümü onun qəddini əymişdi.

1944-cü ildə Mariya ikinci dəfə ana olmağa qərar verir. Beləcə, Masha dünyaya gəlir. Amma yazıçı artıq son illərini yaşayırdı.

Həyatın son ilmələri

Andrey Platonov əsərlərində qoyduğu problemlərə bütün yaradıcılığı boyu təkrar-təkrar qaydır. Gətdikcə bu problemlərin dairəsi daralır, çünki 30-40-cü illərdə onları hər hansı bir formada müzakirə etmək mümkün deyildi. Platonovun kommunist ideyaları "abstrakt humanizim" (bu ifadə yazıçının üvanına deyilən tənqidi fikirlərdən biri) mövqeyindən yanaşaraq təftiş etməsi hakimiyyətin xoşuna gəlmirdi. Platonovu gətdikcə daha az çap etdirilirdi. 1937-ci ildə hekayələrəndə ibarət "Potudan çayı" kitabının nəşri tənqidlərin yeni dalğasını təlatümə gətirir. Yazıçının sağlığında "Özül yeri" və "Gəncər dənizi" romanları da işıq üzü görmür, "Oxucunun düşüncələri" kitabı isə məhv edilir.

Yalnız "Krasnaya zvezda" jurnalının herbi müxbiri olmaq Andrey Platonova yenidən ədəbi prosese qayıtmaq şansı verir. Yazıcının bir neçə kitabı ("Saf insanlar", "Vətən haqqında hekayələr", "Zireh", "Günəşin qürubu

tərəfə") işıq üzü görür. Həmin ərəfədə "Afrodita" və "Ivanov ailəsi"(sonra bu hekayə "Qayıdış" adını alır) kimi Platonov şedevrləri yazılır. "Ivanov ailəsi" tənqidlərə tuş gəlir, müəllifi sovet ailəsinə ləkə yaxmaqda ittiham edirlər. 1946-cı ildə hətta Andrey Platonovun adı sovet ədəbiyyatından çıxarılır.

Elə həmin il xəstəliyinə görə cəbhədən tərxis olunur.

Amma Andrey Platonov xəstəliyə təslim olmur, yazıb-yaradır, xalq nağıllarını işləyib hazırlayırdı. Onun redaktorluğu ilə bir neçə nağıl kitabı işıq üzü görür.

Belə bir versiya var ki, o, vərəmə cəbhədə yoluxur. Digər versiyaya görə, bu xəstəlik ona oğlundan keçir.

Andrey Platonov 5 yanvar 1951-ci ildə vərəm xəstəliyindən dünyasını dəyişir. Yeganə qızı Maşa həyatını atasının irsini yaşatmağa həsr edir.

Həyatının sonlarında yaradıcı izolyasiyada qalmış Andrey Platonova bir də 80-ci illərdə tələbat yaranır. Məlum olur ki, onun irsi XX əsr rus ədəbiyyatının ən parlaq nümunələrindəndir. Böyük yazıçı ölümündən sonra ədəbiyyat tarixində layiq olduğu yere qayıdır...

Günəl NATIĞ